

# INTERPERSONÁLNE NÁROČNÉ PEDAGOGICKÉ SITUÁCIE V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ - TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

## INTERPERSONALLY DEMANDING SITUATIONS IN THE SCHOOL ENVIRONMENT - THEORETIC SCOPE

Zlatica Bakošová<sup>1</sup>

### Abstrakt

Príspevok ponúka teoretické východiská interpersonálne náročných pedagogických situácií. Vychádza z autorkiných skúseností s výučbou školskej pedagogiky a s analýzy pedagogickej praxe študentov pripravujúcich sa na profesiu stredoškolských učiteľov. Je odrazom autorkinho pedagogického poznania v oblasti sociálnej pedagogiky, vedenia Bc. a Mgr. prác na uvedenú problematiku. Je zameraný na typológiu situácií, aktérov situácií, objasnenie príčin ich vzniku a možnosti riešenia. V závere sa odvolávame na potrebu využívať profesionálny prístup v riešení situácií vychádzajúci zo slovenskej legislatívy.

**Kľúčové slová:** interpersonálne náročné pedagogické situácie, aktéri situácií, riešiace, neriešiace prístupy, profesionálny prístup pedagogických zamestnancov škôl

### Abstract

The article provides theoretic scope on interpersonally demanding pedagogic situations. It is based on the authors' experience with the teaching of school pedagogy and her analysis of educational practice of future teachers. It is the reflection of the authors' educational knowledge in the field of social pedagogy, consulting the bachelors' and masters' thesis connected to the theme. There are mentioned classifications of situations, actors of the situations, factors influencing their origin and the possibilities of their solution. The conclusion emphasizes the need of using the professional approach to solving the situations which is coming from the Slovak law.

**Key words:** Interpersonally demanding pedagogic situations, actors of situations, approaches to situations, professional approach of pedagogical staff

### ÚVOD

Život v školskom prostredí v 21. storočí to nie je žiaľ to, čo je prioritné: výchova a vzdelávanie kultúrnej a gramotnej generácie. To je aj riešenie situácií, ktoré sú interpersonálne náročné, lebo sa dotýkajú okrem aktérov všetkých zúčastnených: učiteľov i študentov. Sociálna pedagogika, ktorej predmetom záujmu je človek v prostredí ovplyvnený výchovou reaguje na potreby škôl, na výskyt rozličných situácií a problémov, osobitne na

---

<sup>1</sup> Doc. PhDr. Zlatica BAKOŠOVÁ, PhD., e-mail: [zlatica.bakosova@gmail.com](mailto:zlatica.bakosova@gmail.com), Katedra pedagogiky Filozofická fakulta UCM, Nám. J. Hedru 2, 917 01 TRNAVA

sociálne problémové správanie sa študentov, na výskyt sociálno-patologických javov a násilia v škole a na rozličné situácie, ktoré vznikajú v interakcii učiteľ – študent.

O faktoch, že v školách vznikajú rozličné situácie a pribúda sociálno-problémové správanie sa žiakov a študentov hovoria učelia základných a stredných škôl. Svedčia o tom výskumy, ktoré robia vedecí pracovníci vysokých škôl pedagogiky, psychológie a príbuzných odborov, výskumy, ktoré realizujú doktorandi. Spolu so zovšeobecneniami zistení z diplomových, bakalárskych a dizertačných prác, ktoré sme za posledné obdobie viedli, ponúkajú nemilé svedectvo o tom, že v školách sa vyskytuje násilie, záškoláctvo, fajčenie, falšovanie ospravedlneníek, oneskorený príchod do škôl, neplnenie si zadaných úloh, nezáujem o vyučovanie, nevenovanie pozornosti učiteľovi. Je to výsledok pôsobenia makroprostredia na osobnosť, ale aj svedectvo sociálnej vyspelosti dnešných mladých ľudí o tom, ako dokážu žiť a fungovať v školskom prostredí, aký majú vzťah k autoritám, učiteľom, ako komunikujú a kooperujú.

Problémové správanie sa žiakov je **interdisciplinárna – prierezová téma**, ktorá zahŕňa poznatky pedagogiky, psychológie. Na jej výskyte sa podieľa nízka úroveň sociálnych kompetencií, ktoré je potrebné rozvíjať u žiakov i študentov všetkých stupňov škôl. **Cieľom nášho príspevku** je terminologicky vymedziť základné pojmy, charakteristiky, typológie, ktoré súvisia s problematikou pedagogických situácií, ozrejmiť príčiny týchto situácií, ktoré súvisia s absenciou sociálnych zručností a v závere ukázať možnosti riešenia.

### **Typológia pedagogických situácií**

K autorom, ktorí sa zaoberajú problematikou patria: Cangelosi, Langová, Pařízek, Bartalošová, Bakošová (2005, 2006, 2008) a ďalší. Situácie pomenovávajú rozličnými pojmami: pedagogické situácie, interpersonálne náročné situácie, neštandardné pedagogické situácie. Ďalší autori Hroncová, Kraus, Sejčová, Bakošová, Emmerová, Kamarášová, Niklová, Hupková, Liberčanová hovoria o sociálno patologických javoch v školskom prostredí, iní, napr. Gajdošová, Herényiová, Šiserová upozorňujú na absenciu sociálnych schopností detí a mládeže a dávajú podnety k prevencii prostredníctvom utvárania sociálnych zručností. Čo myslíme pod pojmom pedagogické situácie znázorňuje schéma č. 1.

#### Pedagogické situácie

*Neštandardné ped. situácie*

*interpersonálne náročné ped. situácie*

#### *Pedagogické situácie*

*Situácie, ktoré súvisia so sociálno-patologickými javmi*

**Pedagogické situácie** sú situácie v školskom prostredí, ktoré sa vyskytujú medzi učiteľom a študentom na vyučovaní aj mimo neho. Môžu mať objektívnu alebo subjektívnu podobu. Objektívne situácie sú tie, ktoré zahŕňajú účastníkov, činnosti, podmienky, prostriedky. Subjektívne sú také, ktoré interpretujú študenti zo svojho pohľadu vytrhnutím niektorého faktu z celkovej situácie a následne ho interpretujú. Takto napr. vymedzuje pedagogické situácie Langová (1992).

**Neštandardné pedagogické situácie** sú také situácie, ktoré nemajú oporu v školských normách a pred ktoré je učiteľ často krát postavený. Učiteľ je situáciou zaskočený a musí na ňu reagovať. Pařízek (1989) sem zaradil protesty študentov, nehody medzi študentmi, zásahy

z okolia, falšovanie ospravedlneniek. Cangelosi sem zaraďuje aj nezáujem študenta o dianie na vyučovaní, nereagovanie študenta na požiadavky učiteľa, nespolupracujúce rušivé a nerušivé aj nerušivé správanie sa.

**Interpersonálne náročné situácie** (Langová, 1992) sú podľa autorky také, ktoré stavajú výchovno-vzdelávacím cieľom do cesty vážne prekážky. Ide o situácie, ktoré prebiehajú v nepriaznivých podmienkach školského prostredia a ich následkom hrozí konflikt medzi učiteľom a študentom. Napr. neskoré príchody študentov na vyučovanie, preplnené triedy, situácie, v ktorých študenti nesplnia požadované úlohy, situácie otvoreného alebo skrytého boja študentov voči učiteľom. Situácie zvyčajne vyústia v konflikt.

V súčasnosti vznikajú v školách **osobitné situácie, na ktorých má podiel existencia sociálno-patologických javov v našej spoločnosti**. Fajčenie, pitie alkoholu, drobné krádeže, kontakt s drogou a ďalšie negatívne javy sú súčasťou života našej spoločnosti.

**Príčiny vzniku** týchto situácií môžu mať povahu vnútornú i vonkajšiu. Vnútorné činitele, ktoré ich podmieňujú majú korene v genetike. K vonkajším činiteľom patrí rodina, škola, rovesnícka skupina, makroprostredie, masovokomunikačné prostriedky. Z aspektu školského prostredia patria k príčinám patria študenti (žiaci) a učelia. Napr. študent zle socializovaný, pochádzajúci zo sociálne znevýhodneného rodinného prostredia, so slabším prospechom, s prejavmi agresívneho, asociálneho správania sa. Učiteľ s dominantným správaním, ktorý nedáva priestor pre samostatnosť študentov, ktorý nemá návyky kooperatívneho správania sa.

### **Prístupy učiteľov k interpersonálne náročným pedagogickým situáciám**

Aké sú prístupy k interpersonálne náročným situáciám? V teoretickej i praktickej rovine môžu mať podobu **riešiacu a neriešiacu**.

*Schéma č. 2 Prístupy učiteľov k pedagogickým situáciám*

*RIEŠIACE prístupy:*

*Konštruktívne*

*Kooperatívne*

*Usmerňujúce*

*NERIEŠIACE prístupy:*

*reštriktívne*

*agresívne*

*únikové*

**Riešiace prístupy** sú žiaduce spôsoby jednania, lebo posilňujú návyky pozitívneho riešenia situácie. Langová ich člení na **konštruktívne**, v ktorých sa učiteľ spolu so študentmi snaží o rekonštrukciu prípadu.

**Usmerňujúce prístupy**, v ktorých ide o usmerňovanie študentov k existujúcim pravidlám, k etickým normám, k spoločensky žiaducemu správaniu sa.

**Kooperatívne prístupy** zohľadňujú záujmy a potreby študentov a vyjadrujú zosúladenie so spoločensky žiaducim správaním.

**Neriešiace prístupy** – majú podobu

**reštriktívnych opatrení** učiteľa voči študentom, orientuje sa na negatívne správanie sa študentov a koná z pozície „ja učiteľ“. Ďalej majú **agresívnu formu** prejavu, v ktorej sa neberú do úvahy záujmy a potreby žiadnej zo zúčastnených strán, ale učiteľ jedná pudovo, nekorektne voči študentom, ktorí porušili normu. Učiteľ môže používať ironizovanie, zosmiešňovanie študenta. Ďalší neriešiaci prístup je **únik**. Učiteľ sa vyhýba problému, odkladá riešenie. Dáva tak najavo, že sa mu prípad nechce riešiť, zľahčuje ho tým, že ho berie ako neexistujúci. Všetky neriešiace prístupy sú nevhodným príkladom pre študentov, nevedú k pochopeniu problému, hľadaniu možností ako ho riešiť.

Ukazujú študentom cestu, že ak vzniknú interpersonálne náročné situácie, môžu sa správať nevhodne, ich správanie sa nebude riešené a považované ako nežiaduce, čím sa v opakovaných situáciách posilní nežiaduce správanie sa študentov.

### **Profesionálny prístup v riešení pedagogických situácií**

Spoločenské očakávania od učiteľov profesionálne pristupovať k riešeniu pedagogických situácií je očakávanie na mieste. Ak si však položíme otázku, čo 21. storočie požaduje a očakáva od učiteľa, musíme objektívne uznať, že je toho viac, ako je to osobnostne únosné.

Učiteľ je bol a „bude“ spoľahlivým, ochotným a otvoreným učiť sa, pracovať na vlastnej sebvýchove tak, aby pripravil mladú kultúrnu generáciu do života. Bez schopnosti brániť sa, očakávať, mať právo a čas na ďalšie vzdelávanie, bez nároku na adekvátne finančné i spoločenské ohodnotenie. Jednou z možností, ktorá sa v súčasnosti školám i učiteľom ponúka je **Zákon o pedagogických zamestnancoch škôl (2009)**, ktorý ponúka možnosť, aby sa na zlepšovaní kvality života školy podieľali pedagogickí zamestnanci a to prostredníctvom prevencie, poradenstva, intervencie a ďalších možností. Práve iní pedagogickí zamestnanci by mali pomôcť učiteľom základných aj stredných škôl v riešení všetkých pedagogických situácií. Okrem legislatívneho ukotvenia sme sa problému venovali aj výskumne. V roku 2004 sme zorganizovali vedeckú konferenciu „*Sociálny pedagóg*“ z ktorej zborník vyšiel v roku 2006. Bol to prvý pokus o zosumarizovanie vedeckých poznatkov a potrieb sociálnych pedagógov SR o profesii sociálny pedagóg. Na ňu nadväzovali vedecké aktivity ďalších fakúlt a osobností sociálnej pedagogiky (Hroncová, Emmerová, Niklová, Kamarášová, Határ, Svetlíková, Komárik, Alberty, Zelina a ďalší). V roku 2008 sme publikovali v monografii *Sociálna pedagogika ako životná pomoc* (Bratislava, 2008) časť *Sociálny pedagóg v škole*, ktorá poukazuje na možné činnosti sociálneho pedagóga v škole smerom k študentom, učiteľom a rodičom.

Zároveň sme v roku 2008 - 2009 na FF UK v Bratislave v rámci výskumnej úlohy VEGA 1/3645/06 „*Výzvy znalostnej a učiacej sa society pre edukologickú koncepciu a implementáciu inovačných zmien v slovenskom školstve*“ ( zodpovedný riešiteľ prof. PhDr. Š. Švec, CSc.) riešili čiastkovú výskumnú úlohu „*Sociálny pedagóg v škole*“. Spolu s inými autormi SR sme preukázali potrebu **profesionalizovať a inštitucionalizovať profesiu sociálny pedagóg** v školskom prostredí. Uvedenou úlohou sme pokračovali aj v ČR vedením diplomovej práce (Čerešňová, 2011). V súčasnosti vedieme doktorskú dizertáciu na tému *Sociálny pedagóg v školskom prostredí* (Zemančíková, 2008 – 2012).

Všetky uvedené vedecké aktivity upozorňujú na potrebu profesie sociálneho pedagóga v škole. Aké kompetencie má sociálny pedagóg, prečo je profesia potrebná a ako môže pomôcť v škole v pedagogických situáciách?

Základné **kompetencie sociálneho pedagóga** (Bakošová, 2008, s. 193) sme vymedzili tieto – edukačná, sebvýchovy, sebvzdelávania, kompetencia poradenstva, prevencie, manažmentu, prevýchovy. Határ (2010) priradil sociálno-edukačne diagnostickú a prognostickú, kompetenciu sociálno-výchovnej prevencie, intervencie, terapie, kompetenciu komunikačnú, sociálnu a resocializačnú, integračno-kompenzačnú, osobnosť aktivizujúcu, kompetenciu osobnosť stabilizujúcu a usmerňujúcu, kompetenciu sociálno-pedagogického výcviku, vedecko-výskumnú kompetenciu.

Všetky kompetencie je možné uplatniť v pedagogických situáciách. Jenou z možností v rámci širokých a viacerých kompetencií sociálneho pedagóga je **príprava programov**. Môže ísť o **programy preventívne** zamerané na elimináciu sociálno-patologických javov ale aj o programy zamerané na rozvíjanie absentujúcich sociálnych zručností študentov ale aj učiteľov. To, že v praxi škôl sú mnohé bariéry (nepoznanie profesie, ekonomické dôvody,

neschopnosť pochopiť, že investícia sa vráti v podobe zníženia problémov), ktoré znemožňujú prijať na školu sociálnych pedagóga je realita.

**Čo sú sociálne kompetencie?** Nákonečný, Vízdal, ich charakterizujú ako spôsobilosti, ktoré ovplyvňujú sociálnu obratnosť (social skill), resp. šikovnosť, ktorú jedinec uplatňuje pri jednaní s ľuďmi, pri presadzovaní svojich záujmov. Úroveň rozvinutosti sociálnej kompetencie ovplyvňuje úspešnosť v jednaní s ľuďmi i úspešnosť v živote. Ide o sociálno-komunikačné zručnosti verbálnej a neverbálnej úrovne, schopnosť prijímať podnety a schopnosť usmerňovať komunikáciu. Ak si postavíme otázku kto vzdeláva a vycvičuje študentov a učiteľov v schopnosti byť sociálne kompetentný, odpoveď je skromná. Možnosti sú síce v rodine a v škole.

Súčasná škola v SR môže reagovať na výzvy a podnety poznatkovej spoločnosti a využiť možnosti kompetentného profesionálne *vzdelaného sociálneho pedagóga*.

### **Program na výcvik sociálnych kompetencií:**

Existuje množstvo zahraničných i domácich programov, ktoré môžu eliminovať nežiaduce správanie sa a utvárať návyky kooperácie. Napr. Program výchovy k prosociálnosti, R. Olivara, Program univerzity v Barcelóne: Child development program na výchovu k prosociálnosti, Srdce na dlani (Herényiová, Gajdošová) ako učebná pomôcka výchovy k prosociálnosti k výučbe etickej výchovy. Zaujímavý je certifikovaný program využívaný v USA, Novom Zélande, Veľkej Británii: The Incredible Years utvorený riaditeľkou Kliniky rodičovstva vo Washingtonskej univerzite. Ide o komplexný program na podporu sociálnych kompetencií, znižovanie úrovne agresivity (Webster-Stratton, Reid, 2005).

Podľa (Šiserovej, 2011, s. 54), ktorá utvorila vlastný Intervenčný antiagresívny program (IAP), tvrdí, že teória sociálneho učenia sa môže ovplyvniť sociálne správanie sa človeka. Navrhuje možnosti ako utvárať sociálne kompetencie (upravené Bakošová, 2011).

**Rozvíjať sociálne kompetencie prostredníctvom sociálnych vzťahov** učením sa a zároveň postupným utváraním návykov.

**Využívať recipročný determinizmus**, ktorý podporuje sebareguláciu, poskytuje možnosť overiť si, ako určitá forma správania sa vyplýva na druhých, poskytovaním spätnej väzby.

**Využívať modelovanie** – vytvárať modelové situácie modelovaním riešenia problému. Tým sa poskytne možnosť učiť sa cez skúsenosť iných. Situácie budú spracované tak, aby dochádzalo k posilňovaniu prosociálneho správania sa a k oslabovaniu egocentrického a lebo agresívneho správania sa.

**Podpora sebaučinnosti** - modelovanie požadovaného správania sa, posilňovanie, monitorovanie všetkých foriem správania sa.

**Oceňovanie** pozitívnych foriem správania sa, využívanie skupinového ocenenia, sebahodnotenia, hodnotenia inými.

Je to len jeden z príkladov, čo môže byť obsahom programov na možnosti ako riešiť pedagogické situácie v škole. Pred sociálnymi pedagógmi stojí v ďalšej etape rozvoja sociálno-pedagogickej teórie **etapa tvorby programov**, ktorá budú dôležitým faktorom stabilizácie a harmonizácie osobnosti, čo je hlavný cieľ sociálnej pedagogiky ako životnej pomoci.

## ZÁVER

Súčasná poznatková spoločnosť zvyšuje nároky na učiteľov. Aby mohol učiteľ plniť svoje prioritné poslanie na všetkých stupňoch škôl ktoré prináša doba, môže využiť na riešenie pedagogických situácií štandardných, neštandardných, interpersonálne náročných, sociálno-patologické javy v škole profesionálneho odborníka – sociálneho pedagóga, ktorého činnosť je legislatívne zakotvená v Zákone o pedagogických zamestnancoch škôl z roku 2009. Sociálny pedagóg v škole spolu s inými odborníkmi môže utvárať programy na elimináciu nežiaduceho správania sa a utvárať návyky riešiacich prístupov.

### Literatúra

ALBERTY, L. 2008. Program riešenia konfliktov. In *Psychoedukácia I*. Edit : Svetlíková, J. Bratislava : PF UK, 2008. 244 – 251 s. ISBN 978-80-223-2556-1.

BAKOŠOVÁ, Z. 2008. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava : Public promotion, 2008. 251 s. ISBN 978-80-969944-0-3.

BAKOŠOVÁ, Z. 2009. Sociálny pedagóg v škole. Teoreticko-empirické reflexie. In *Výzvy znalostnej a učiacej sa society pre edukologickú koncepciu a implementáciu inovačných zmien v slovenskom školstve. Zborník príspevkov z tretieho roku riešenia výskumného projektu VEGA 1/3645/06*. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2009, s. 46 – 58. ISBN 978-80-223-2694-0.

BAKOŠOVÁ, Z. a kol. 2011. *Teórie sociálnej pedagogiky. Edukačné, sociálne a komunikačné aspekty*. Bratislava : Slovenská pedagogická spoločnosť SAV, Glasstrading, s. r. o. Vydavateľstvo NOI, 2011. 182 s. ISBN 978-80-970675-0-2.

EMMEROVÁ, I. 2007. *Prevenia sociálnopatologických javov v školskom prostredí*. Banská Bystrica : PF UMB, 2007. 130 s. ISBN 978-80-8083-440-1.

EMMEROVÁ, I. 2009. Sociálny pedagóg na základnej a strednej škole. In *Vychovávateľ*, roč. 57, 2009, č. 5, s. 2 – 6.

GAJDOŠOVÁ, E. 2008. Preventívno-výchovný program srdce na dlani. In *Školské vzdelávacie programy*. Bratislava : RAABE, 2008. ISBN 978-80-89182-27-5.

HATÁR, C. 2010. *Sociálny pedagóg v systéme sociálno-edukačného poradenstva, prevencie a profylaxie*. Nitra : PF UKF, 2010. 106 s. ISBN 978-80-8094-664-7.

HRONCOVÁ, J. 2009. Profesionálne kompetencie pedagógov a sociálnych pracovníkov v teórii a praxi SR a v iných krajinách EÚ. In *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie SOCIALIA 2009*. Banská Bystrica : PF UMB, 2009, 290 s. ISBN 978-80-8083-895-9.

LANGOVÁ, M. 1992. *Učiteľ v pedagogických situáciách*. Praha : UK, 1992. 96 s. ISBN 80-7066-613-7.

NÁKONEČNÝ, M. 1997. *Psychologie osobnosti*. Praha : Academia, 1997. 338 s. ISBN 80-200-0628-1.

NIKLOVÁ, M. KAMARÁŠOVÁ, L. 2007. *Sociálny pedagóg a prevencia sociálnopatologických javov*. Banská Bystrica : UMB, ESF, 2007. 163 s. ISBN 978-80-8083-468-5.

ŠISEROVÁ, Z. 2011. *Účinnosť intervenčného programu IAP na redukcii problémového správania žiakov primárnej školy*. Doktorská dizertačná práca pod vedením doc. PhDr. Miloty Zelinovej. Bratislava : UK, 2011. 170 s.

VALENTA, J. 2006. *Osobnostní a sociální výchova*. Kladno : AISIS, 2006. 226 s. ISBN 80-239-4908-X.

WEBSTER- STRATTON, C., AMILA REID, M. 2005. *Adapting the incredible years child dinosaur social, emotional, and problem-solving intervention to address co-morbid Diagnoses and family risk factors*. University of Washington, 2005. Online Dostupné na <http://www.incredibleyears.com/>

ZEMAČÍKOVÁ, V. 2011. *Sociálny pedagóg v školskom prostredí. Teoretické východiská*. Rukopis doktorskej dizertačnej práce pod vedením doc. PhDr. Z. Bakošovej. Žilina : FPSV, 2011. 30 s.

Recenzent: Mgr. Drahomíra Kučírková, CSc.